

lerde 768 olmak üzere toplam 1272 cami mevcuttur. İl merkezindeki cami sayısı 107'dir.

BİBLİYOGRAFYA :

TK, TD, nr. 128, s. 1; BA, TD, nr. 1, 31, 58, 83, 128, 272, 387, 392; BA, MD, nr. 2, s. 243; nr. 10, s. 286; nr. 12, s. 447; nr. 15, s. 316; nr. 16, s. 149, 346; nr. 19, s. 183, 319; nr. 21, s. 201; nr. 22, s. 13; nr. 23, s. 239; nr. 24, s. 48; nr. 26, s. 163; nr. 27, s. 2, 91; nr. 40, s. 89; nr. 43, s. 300; nr. 52, s. 274, 377; nr. 63, s. 7; nr. 73, s. 246; nr. 79, s. 142; nr. 113, s. 32; nr. 119, s. 94, 491; BA, *Mühimme Defteri Zeyli*, nr. 4, s. 55; BA, Ali Emîrî, Süleyman I, nr. 292, s. 52; BA, Cevdet -Dahiliye, nr. 2313, 8968; BA, MAD, nr. 457, s. 96-101; nr. 563, s. 129; nr. 2775, s. 14, 74; BA, A.DVN Mühimme, nr. 932, s. 9, 11; BA, A.RSK, nr. 1457, s. 7; BA, KK, *Ahkâm Defteri*, nr. 67, s. 732, 1241; BA, KK, *Ruûs Defteri*, nr. 221, s. 213; nr. 225, s. 45; BA, KK, nr. 74, s. 96; nr. 115, s. 53; nr. 121, s. 49, 152; nr. 219, s. 225, 229; nr. 262, s. 46, 209; nr. 290, s. 8; nr. 2408, s. 1; nr. 2465, s. 4; nr. 2550, s. 36; nr. 2555, vr. 1^b; nr. 2556, s. 44-45; nr. 2614; nr. 2618, s. 30-31; nr. 2635, s. 36-37; nr. 2656, s. 20-21; TSMA, nr. 9772, vr. 3^b; nr. D. 10057, vr. 4^b; İbn Bibî, *el-Evâmîrü'l-Âlâ'iyye fi'l-umûri'l-Âlâ'iyye* (nşr. Necati Lugal - Adnan Erzi), Ankara 1957, s. 696; a.e. (nşr. M. Nuri Gençosman - Feridun Nafiz Uzluk, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi* içinde), Ankara 1943, s. 130-131, 290, 295, 299; Anonim, *Târih-i Âl-i Selçuk der Anadolu* (nşr. Feridun Nafiz Uzluk, *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III* içinde), Ankara 1952, s. 30, 41; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-aḥbâr* (nşr. M. Nuri Gençosman - Feridun Nafiz Uzluk, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi* içinde), Ankara 1943, s. 127, 189, 190, 209; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ*, V, 346-347; Aşıkpaşazâde, *Târih*, s. 71-72, 121, 130, 167-169, 172-177, 260-261; Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth* (haz. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 38, 129, 145-146, 153; Oruç Bey, *Tevâriḥ-i Âl-i Osmân* (nşr. Nihal Atsız), İstanbul 1972, s. 28, 55, 86, 122, 131; Neşrî, *Cihannüma* (Unat), I, 16, 43, 315, 319, 321; II, 610, 613, 614, 615, 617, 773, 775-779, 789, 791, 797, 801; Hadîdî, *Tevâriḥ-i Âl-i Osmân* (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s. 119-121, 271, 280-281, 284-285, 287, 292-293, 313-314; İbn Kemal, *Tevâriḥ-i Âl-i Osmân*, VII, 14, 41, 236-238, 240-242, 272, 274, 276, 298-300, 304, 308, 312-314, 319, 383; VIII, 229-232, 271-274; Lutfî Paşa, *Târih* (nşr. Âlî Bey), İstanbul 1341, s. 48-49, 86, 88, 102-103, 107, 171, 200; Hoca Sâdeddin, *Tâcû't-tevâriḥ*, İstanbul 1279-80, I, 128-129, 355-357, 498, 500, 510, 516, 518, 520, 524, 546, 548; II, 105, 204-207, 214; Ayn Ali, *Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 50; *Sofyalî Ali Çavuş Kanûnnâmesi* (haz. M. Sertoğlu), İstanbul 1992, s. 41; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 614; a.e., *Viyana Nationalbibliothek*, Mxt, nr. 389 (müellif hattı), vr. 131^a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 279, 300, 301, 307, 319-320, 321-324, 389; Şikârî Ahmed, *Karaman Tarihi*, s. 11, 15, 16, 33, 49, 51, 53-54, 150-151, 204-205, 230-234; F. Beauford, *Karamania*, London 1817, s. 181-259; *Adana Salnâmesi* (1294), s. 118, 121; a.e. (1308), s. 106, 109-110, 112; a.e. (1312), s. 57-58; Charles Texier, *Küçük Asya*, İstanbul 1339-40, s. 274; *Karamannâme* (nşr. M. M. Koman,

Halkevi Aylık Kültür Defteri içinde), sy. 64-65, Konya 1944, s. 59, 62, 65, 70; Sait Uğur, *İçel Tarihi*, Mersin 1944, II, 172-178, 181; Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri: I*, Ankara 1959, s. 50, 292-293; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (trc. Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s. 387-388, 400-426; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi Yıllığı*, Erzurum 1961, s. 217; Mustafa Akdağ, *Celâli İsyanları: 1550-1603*, Ankara 1963, s. 139, 205, 220-227; Necati Çıplak, *İçel Tarihi*, Ankara 1968; *İçel İli Yıllığı* (1967, 1973), tür.yer.; Strabon, *Coğrafya* (trc. Adnan Pekman), İstanbul 1969, s. 230-234; E. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 40-41; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet: 1550-1650*, İstanbul 1978, s. 32-33, 190; Ali Demirtaş, *İçel İli Yakın Çevre İncelemeleri*, Ankara 1983; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 40, 346; Şenol Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı: 1500-1584* (doktora tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Besim Darkot, "İçel", *IA*, V/2, s. 928-931; B. Flemming, "İçil", *E²* (İng.), III, 1006-1007.

ŞENOL ÇELİK

İÇKİ

Tabii bir hadise olan mayalanma dolayısıyla alkol ilk devirlerden itibaren biliniyor olmalıdır. Bunu Saîd b. Müseyyeb ve Yezîd b. Kâsîd gibi Hz. Âdem'in cennetteki hayatına kadar götürülenler bile vardır. Bunların iddiasına göre Hz. Âdem yasak meyveden Havvâ'nın verdiği içkinin etkisiyle yemiştir (Taberî, I, 74; Kurtubî, I, 306). Ancak Ebû Bekir İbnü'l-Arabî bunun aklen ve naklen hükümsüz olduğunu söyler (*Ahkâmü'l-Kur'an*, I, 19). Kitâb-ı Mukaddes üzümünden içki yapımını Hz. Nûh dönemine kadar çıkarmaktadır (Tekvîn, 9/20-21). Efsaneye göre bağı ilk defa Hz. Âdem veya Nûh dikmiş, şeytan onu tavus, maymun, arslan, domuz gibi hayvanların kanlarıyla sulamış, içki içenler de aldığı alkolün cinsine göre bu hayvanlardan birinin karakterini kazanmıştır. Ayrıntabî Aynî'nin *Sâkinâme*'sinde ve Revânî Çelebi'nin *İşretnâme*'sinde yer verdiği bu efsane muhtemelen İsrâîliyat veya eski Hint kaynaklıdır (Özdemir, XI [1993], s. 134-160).

Mezopotamya kavimleri şarap (kurunnu [kurun]) ve bira (sikaru [Sumerce kas]) türü içkiler yapmışlardır. Hammurabi'ye ve ondan öncesine kadar götürülen bazı kanunlarda içki içmeyi ve meyhâneçiliği düzenleyen maddeler bulunmaktadır (Tosun - Yalvaç, s. 26-27, 83, 195). Bu dönemlere ait bazı şiirlerde içki sunan kadın sâkiler, Câhiliye geleneğine benzer şekilde müstehcen ifadelerle tasvir edilir (Kra-

mer, s. 254). Mezopotamya topraklarına yakın yerlerde oturan Benî Abdülkays'a Hz. Peygamber'in yasakladığı "hantem" (yeşil çömlek), "nakir" (ağaçtan oyulmuş şarap fıçısı), "dübbâ" (su kabağı), "müzeffet" (ziftle sıvanmış) veya "mukayyer" denilen içki kapları (Buhârî, "İmân", 40) eski Mezopotamyalılar'ca da kullanılmış olmalıdır. Hammurabi kanunlarında bira kabı olarak yer alan ve "ziftlemek" anlamındaki "pehû"dan gelen "pihum" (Tosun - Yalvaç, s. 195) muhtemelen hadiste geçen müzeffet türü bir kaptır.

Bazı efsanelere göre şarabın ilk mücidi İran Hükümdarı Cem veya Cemşîd'dir. Eski İran kaplarında ve bilhassa tepsilerde, tahtında oturan hükümdar ve ona içki sunan sâkilerin çokça tasvir edildiği görülmektedir. İran sarayından başka saraylarda da içki sunan görevliler vardı. Kur'an'da, Hz. Yûsuf'un Mısır'da hapiste iken rüyasını yorumladığı iki kişiden birinin hükümdarın sarayında şarap sâkisi olduğu belirtilmektedir (Yûsuf 12/41). Mısırlılar evlerinde bira türünden (henket) bir içki yapıyorlardı. Konusu meslekler olan Mısır mezar resimlerinde üzüm toplama ve şarap (irep) imalatı da tasvir edilmiştir. Fıçılara veya anforalara konulan şaraplar özel mahzenlerde olgunlaşmaya bırakılırdı. Luka İncili'nde mecazi anlamda, kimsenin eski şarabı içtikten sonra yenisini istemeyeceği belirtilir (5/39). Aslında Kitâb-ı Mukaddes'in değişik bölümlerinde içkinin zararlarına işaret edilir. Nitekim bir yerde dolaylı olarak alkolün hamile kadına zarar verdiği bildirilmiş (Hâkimler, 13/4-6, 14), diğer bir yerde İsrâîloğulları mukaddesle bayağıyı, tâhirle murdarı birbirinden ayırt edebilmeleri için toplanma çadırına girdiklerinde içki içmemekle emrolunmuştur (Levililer, 10/8-10). Ayrıca Hz. Yahyâ müjdelendirken onun rabbin gözünde büyük olacağı, şarap ve içki içmeyeceği ifade edilir (Luka, 1/15). Ancak kitap ehli bira, şarap ve likör (Robinson, s. 291-292) türü içkilere yemelerinde ve bazı dinî merasimlerinde yer vermişlerdir.

Arapça'da hamr kelimesi daha çok üzümünden yapılan şarap için kullanılır. Hamrın birçok türü vardır. Araplar eskiliği, tazeliği, çabuk sarhoş etmesi, rengi, yapıldığı malzeme, üretildiği yer ve saklandığı kaba göre içkilere değişik adlar takmışlardır. İçkiye alışkanlık yaptığı için akâr, sarhoş ettiği için mûskir denilmiştir. İçki mübtelâsı olanlara müdmin adı verilirdi. Araplar üzüm, hurma, arpa, buğday, mısır ve baldan içki üretmiş ve

kullanmışlardır. Arapça'daki içkiyle alâkalı kelimelerin bir kısmı ticarî ilişkiler sonucu Farsça, Yunanca ve Süryânîce'den alınmıştır. İçkiler yapıldıkları malzemeye göre halîtan, sahbâ, sekr, kindîd, nebîz, bit'u, cia, sükürke, mizr, fadîh gibi isimler almaktadır. Medineliler'in kullandığı fadîh, genellikle hurmanın koruk (büsr) veya olgunlaşmaya başlamış ile (zehv) kurusu (temr) yahut hurma ile üzüm karıştırılarak yapıldır. Mizr daha çok Yemenliler'in arpa, mısır gibi tahıllardan elde ettikleri bir içki türüydü. Araplar çok değer verdikleri kaliteli şaraba rahîk demişlerdir. Aynı kelime Kur'an'da cennet ehlinin içeceklerinden biri olarak geçmektedir (el-Mutaffîfîn 83/25-26). Dolaylı biçimde değerli içkilerin kaplarının mühürlenmesi gibi eski bir geleneğe de işaret eden âyetle cennet ehlinin mührü misk gibi güzel kokan rahîk içeceği belirtilir. Sonradan bir şey katılması, kalitenin korunması, zehirle suikastların önlenmesi vb. amaçlarla içinde değerli içki bulunan kapların ağızları kapatıldıktan sonra özel bir çamurla sıvanır ve mühürlenirdi. Lebîd b. Rebîa, *Mu'allaka*'sında kendisinin mührü açılmamış şarabı yüksek fiyatlara satın aldığını söyler (Hatîb et-Tebrîzî, s. 192). Sürekli göç halinde bulunan bedevîlerle uzun yol katetmek zorunda olan tüccarlar içki taşımada deriden tulumlar (zik) kullanırlardı. Araplar tehammür eden her şeyden, bu arada deve sütünden de içki imal etmişlerdir (Cevâd Ali, IV, 666).

Câhiliye devrinde Tâif gibi bağıcılığın yapıldığı merkezlerde üretilmekle birlikte Suriye, Irak ve Yemen'den içki getirilir, tüccarlar panayırarda ve yol boylarındaki konaklama yerlerinde içki satarlardı. Amr b. Külsûm'un *Mu'allaka*'sının ilk beytinde geçen "el-Enderîn" kelimesiyle, bir görüşe göre Şam yöresinde şarabıyla meşhur bir yerden söz edilmiştir. Araplar'ın gözünde Suriye şarap diyarı idi. Irak'ta da içkisiyle tanınmış yerler vardı. Câhiliye döneminde "hammâre, hânût" veya "dikke" denilen meyhâneler, iştret meclislerinin kurulduğu ve "kayne" adı verilen şarkıcı câriyelerin ud çalıp şarkı söylediği, raksettiği mekânlardı. Câhiliye şiirinin en gözde temalarından biri de içkidir, fakat hayatını meyhanelerde geçiren ve serkeşlik yapanlar Câhiliye döneminde de hoş görülmezdi. Babasından kalan mirası bu tür yerlerde tüketen Tarafe b. Abd'in *Mu'allaka*'sındaki ifadelerinden içkiye düşkünlüğü sebebiyle akrabalarının kendisini dışladığı anlaşılmak-

tadır. Kabile şairlerinin sarhoşken söyledikleri şiirlerin başka kabileleri öfkelen-dirip savaşa sebep olmasından korkulurdu. İslâmiyet'ten önce içki içmeyen ve onu haram kabul eden hanîfler vardı. Bununla birlikte bi'setten sonra dahi içkinin haram kılınmasına kadar Arap, yahudi ve hristiyan tüccarlar Medine'de içki satmaya devam etmişlerdir (Crone, s. 105). Bundan sonra da alışkanlıklarını bırakamayıp gizlice içki kullanan (Ebû Dâvûd, "Edeb", 45) veya açıktan içip kendilerine had uygulanan kimseler olmuştur (İbn Şebbe, III, 731-733).

Emevîler döneminde refah seviyesinin yükselmesi ve farklı kültürlerin tesiriyle içki kullanımı yaygınlaştı. Yezîd b. Muâviye, Abdülmelik b. Mervân, Yezîd b. Abdülmelik ve Velîd b. Yezîd gibi Emevî hükümdarlarının içki kullanmaları da bunda etkili oldu. Ömer b. Abdülazîz içkiyle mücadele etmiş, ancak tehammür etmemiş nebîzin içilmesine izin vermiştir. Abbâsî hükümdarlarından Hâdî-İlêlhak, Emîn, Me'mûn, Mu'tasım-Billâh, Vâsîk-Billâh ve Mütevekkil-Alellah içkiye düşkündü. Fakat İbn Haldûn'un da işaret ettiği üzere Hârûnürreşîd gibi bazıları hakkında söylenenler doğru değildir (*el-Mukaddime*, s. 18). Mansûr ve Mühtedî-Billâh ise içkiyle mücadele etmişlerdir. Abbâsî dönemi İslâm devletlerinin hükümdarları arasında sarhoş olup akla gelmedik çılgınlıklar yapanlar bulunduğu gibi ilâç için bile içki kullanmayanlar vardı (Zeydân, V, 240-249).

İçkinin eski Türk kültüründe de önemli bir yeri olmuştur. Türkler şaraba süci, bor, çağır gibi adlar vermişlerdir. Bazı Türk topluluklarında geleneği halen devam eden, kısarak sütünden, "saba" denilen tulumlarda özel bir mayalama usulüyle yapılan kırmızı millî bir içki olarak telakki edilmektedir. Başkırda'n'da kırmızı bazı hastalıkların tedavisinde de kullanılmaktadır. Türkler ayrıca ayrıntı uzun müddet tulumlarda bekleterek bir tür rakı (ayran aragâsi) üretmişlerdir. Daha çok Çinliler tarafından üretilen pirinç rakısını da biliyorlardı. Göktürkler ve Uygurlar'a ait kadeh tutan hükümdar veya insan tasvirleri, Arap geleneğinde olduğu gibi Türklerin de içki kabına büyük bir önem verdiklerini göstermektedir. Ayak kelimesi hem "kadeh" hem "sûrahi" anlamına geliyordu. "Çağırılık ayak" (şarap bardağı), "altın ayak", "kengüş ayak" (kurultay kadehi) vb. ifadeler Dede Korkut hikâyeleri gibi eski metinlerde geçmektedir. Türk-

ler içki kadehi karşılığında ayrıca sağrak ve idîş kelimelerini de kullanırlardı.

BİBLİYOGRAFYA :

- Buhârî, "İmân", 40; Ebû Dâvûd, "Edeb", 45; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 365; Ahmed b. Hanbel, *el-Eşribe* (nşr. Subhî es-Sâmerrâî), Beyrut 1405/1985, s. 25-82; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, III, 731-733; Taberî, *Târîh*, Beyrut 1407/1987, I, 74; İbn Abdürrabbih, *el-İkdu'l-firîd* (nşr. Müfid M. Kumeyha - Abdülmecîd et-Terhînî), Beyrut 1404/1983, VIII, 47-89; Ebû Mansûr es-Seâlibî, *Fıkhü'l-luga*, Beyrut 1885, s. 276; Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu'l-kaşâ'idü'l-âşr*, Beyrut 1407/1987, s. 98-103, 192; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1394/1974, I, 19; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 306; İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, Kahire, ts. (Dârü's-şâb'), s. 18; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 664-671; VII, 540-542; Danişmend, *Kronoloji*², II, 369; Mebrure Tosun - Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara 1975, s. 26-27, 83, 195; Cordi Zeydân, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (trc. Zeki Mugâmiş), İstanbul 1978, V, 240-249; Hitti, *İslâm Tarihi*, II, 518-519; M. İqbal Siddiqi, *Why Islam Forbids Intoxicant and Gambling*, Lahore 1981, s. 24-29; D. Robinson, *Concordance to the Good News Bible*, Suffolk 1983, s. 291-292; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1985, IV, 29, 55-61, 164-167, 198-200; P. Crone, *Meccan Trade and the Rise of Islam*, Oxford 1987, s. 105; S. N. Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar* (trc. Muazzez İlmiye Çığ), Ankara 1990, s. 254; I. Shaw - P. Nicholson, *British Museum Dictionary of Ancient Egypt*, Kahire 1996, s. 22-23; Hasan Özdemir, "Şarabın İcadı ve Dört Vashî", *Türkoğlu Dergisi*, XI, Ankara 1993, s. 134-160.

NEBİ BOZKURT

İslâm Öncesi Dinlerde. Çoğu pagan kökenli antik dinlerde bir vecd aracı olarak dinî bir içeriğe sahip bulunan içki, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlerde ya haram kılınmış veya sınırlandırılmış, İslâm'da ise tümüyle yasaklanmıştır. Ayrıca içki ve onunla ilgili diğer unsurlar çeşitli dinlerde metaforik anlamda yaygınca kullanılmıştır. Antik Ortadoğu'da özellikle kolayca mayalanan ve alkol niteliği kazanan üzüm, hurma, incir, buğday ve arpa, Amerika'da kaktüs, Asya'da ise bazı uyuşturucuların imalinde de faydalanılan mantar türünden bitkiler içki yapımında kullanılmıştır. Tarımın keşfinden sonra seri olarak üretilebilme özelliği dolayısıyla en çok tercih edilen meyve üzüm, en çok üretilen içki de şarap olmuştur. Şarap yalnızca bir içki olarak değil aynı zamanda bir ritüel aracı olarak da kullanıldığı için dinler tarihinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Bilhassa şamanik karakterli dinlerde sarhoş edici özelliğinin getirdiği kendinden geçme hali dolayısıyla içki, şamanın öteki âlemle ilişki kurmasını sağlayan